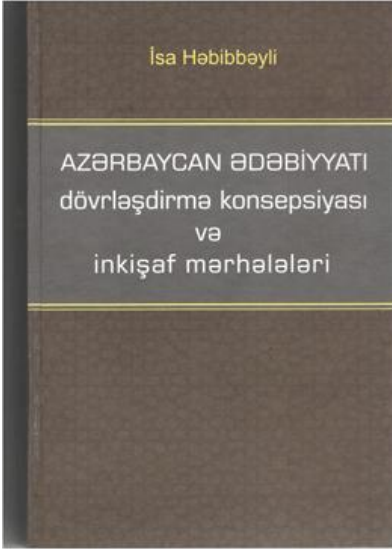

YAYIN TANITIM / BOOK REVIEW

Həbibbəyli, İsa (2019). *Azərbaycan Ədəbiyyatı Dövrləşdirmə Konsepsiyası və İnkişaf Mərhələləri*. Bakü: Elm.

Prof. Dr. Vüsale MUSALI*
Kastamonu Üniversitesi
tezkiresinas@gmail.com

Azərbaycan Millî İlimlər Akademisi asıl üyesi, Prof. Dr. İsa Həbibbəyli çağdaş Azərbaycan edebiyat biliminin önemli simalarındandır. 2013 yılından günümüze kadar Azərbaycan Millî İlimlər Akademisi başkanı yardımcısı ve Nizami Gencevî Edebiyat Enstitüsü müdürlüğü görevini yerine getirmektedir. Azərbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi Milletvekili, Bilim ve Eğitim Komisyonu Başkanıdır.

Həbibbəyli 700'den fazla bilimsel makalenin, 12 monografik eserin, 20'den fazla kitap ve broşürün, 1 ders kitabının yazarıdır. Həbibbəyli'nin "Romantik Lirikanın İmkanları" (1984), "Edebiyat

* ORCID: orcid.org/0000-0002-1104-272X

Nazariyesi” (1985), “Edebi Yükseliş” (1985), “Celil Memmedkuluzade’nin Hayat ve Yaratıcılığının Esas Tarihleri” (1986), “XX. Asır Azerbaycan Yazıcıları” (1992), “Memmed Araz (Tercüme-yi hal)” (1993), “Şehriyar Dünyası” (2000), “Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçıvan” (2006), “Azerbaycan Edebiyatı Dövrleşdirme Konsepsiyası ve İnkişaf Merhaleleri” (2019) vs. gibi kitapları neşredilmiştir.

İsa Habibbeyli’nin Azerbaycan edebiyatı alanında uzun yıllar süren çalışmalarının (2015-2018) sonucu olarak “Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” başlıklı kitabı yayımlanmıştır. “Azerbaycan edebiyatı dönemselleştirme konsepti ve inkişaf merhaleleri” başlıklı bu kitap millî edebiyat tarihçiliği teorisinin yüz yıldan fazla bir süre zarfındaki gelişmesi yolunda ileriye atılmış büyük bir adımdır. Kitapta ilk kez olarak Azerbaycan edebiyatı tarihi bir bütün olarak yeni tasnif modeline tabi tutularak okurlara takdim edilmektedir.

Azerbaycan’ın birçok dünya uygarlıkları kavşağında bulunması edebiyatı da etkilemiştir. Azerbaycan edebiyatının tekâmülünde uygarlık faktörü önemli derecede rol oynamıştır. Yazar, Türk uygarlığı ile birlikte antik uygarlığın ve İslam uygarlığının sentezi intibah dönemi Azerbaycan edebiyatını ortaya çıkardığını ve klasik romantik şiirin orta asırlar boyunca ona eşlik ettiğini, kol kanat gerdiğini belirtmektedir (s. 424).

XVIII. yüzyıldan XX. asrın sonlarına kadarki yaratıcılık metotları, edebî cereyanlar, temayüller ve meyiller – erken realizm, maarifçi realizm, tenkidî realizm, romantizm, santimentalizm, sosyalist realizmi, modernizm, postmodernizm, neorealizm, mistik realizm, dekadentizm Azerbaycan edebiyatının idea-bedii açıdan geliştirilmesine ve sanatkârlık bakımından zenginleştirilmesine, farklı idealar, üsluplar ve karakterlerle takdimine geniş meydan açmıştır.

Sosyalist realizmi yaratıcılık metodu belirli bir tarihî dönem içinde Azerbaycan edebiyatını belli bir çerçeveye hapsetmiş olsa da, onun millî ve beşeri konumunu tam olarak sarsamamıştır. Bütün zorluklara bakmaksızın, Sovyet döneminde Azerbaycan edebiyatının büyük eserleri ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık döneminin edebiyatı ise Azerbaycan’da yaranmış demokratik

edebî muhitin çok metotlu ve çok sesli edebiyatı ve millî istiklalin edebî tasarısıdır. Azerbaycan edebiyatı dönemden döneme daim ilerleyerek gelişmiş, zenginleşmiş, yenileşmiş ve çağdaşlaşmıştır.

Habibbeyli dönemselleştirme konseptini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır: “Azerbaycan’da millî istiklal şuurunun uyandırdığı millî-manevi kendini idrak ruhundan ve millî istiklal düşüncesinden doğan çok asırlık Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirme konsepti geniş anlamda halkın ve edebiyatın düzenli bir şekilde tekâmül ve gelişim sürecinin edebiyatta yansımalarına hizmet eden sistemli ilmi-nazari öğretilerdir” (425).

Habibbeyli, millî edebiyatın geçtiği çok asırlık inkişaf yolunun ilmi-teorik açıdan yeniden ve esaslı şekilde dönemselleştirilmesi zaruretinin somut bir şekilde yalnız Azerbaycan’ın bir ülke olarak bağımsızlığını kazanmasından sonra ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır. Sovyetler döneminde Azerbaycan edebiyatı tarihi dönemler açısından ele alındığında Marksist bakış açısı dikkate alınmakla sınıfsallık ve proleter enternasyonalizm gibi ideolojik prensiplerden yola çıkılmıştır. Bağımsızlık döneminin başlangıç merhalesinde, ilk başta ilmî-edebî muhitte edebiyatın Sovyet zamanından kalma perakende prensipler esasında dönemlere göre tetkik olunması ve tahlil edilmesi tenkide maruz kalmıştır.

Habibbeyli, mevcut durumda Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirilmesi ile ilgili ilmi konseptin oluşturulmasının aşağıdaki zaruretlerden doğduğunu sıralamaktadır:

1. Azerbaycan edebiyatı tarihinin geçmiş Sovyet ideolojisi esasında hazırlanmış dönemselleştirilmesinin edebî-tarihî sürecin gerçekliklerini yansıtmaması, bağımsızlık döneminin prensiplerine, millî mefkûreye uymaması;

2. Ayrı-ayrı müelliflerin veya müellifler kolektifinin hazırladığı Azerbaycan edebiyatı tarihine dair akademik neşirlerde, ders kitaplarında, monografik araştırmalardaki dönemselleştirmede geçmişte muayyen edilmiş merhalelere bağımlılığın açıkça görülmesi;

3. Dönemselleştirme miyarlarında ve aşamaların belirlenmesinde dağınıklığın gözlemlenmesi;

4. Devlet bağımsızlığı idealleri ışığında Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirilmesinin vahit sisteminin oluşturulması zaruretinin ortaya çıkması;

5. Dönemselleştirmede dünyadaki edebî-tarihî sürecin dikkate alınması zarureti (s. 95-96).

Azerbaycan edebiyatı tarihinin yeniden dönemselleştirilmesi zamanı konseptualizm açısından Azerbaycançılık mefkûresi, uygarlık faktörü, edebî-tarihî sürecin gerçekleri gibi prensiplere dayanılmıştır.

Azerbaycan edebiyatı tarihinin İ. Habıbbeyli tarafından hazırlanan dönemselleştirme modeli dünyadaki edebî sürecin gidişatı müstevisinde Azerbaycan halkının çok asırlık tarihi boyunca millî edebiyatın geçtiği tekâmül sürecinin dâhilî inkişaf kurallarından, tabii mantığından doğan ilmî bir sınıflandırmadır.

Kitapta ilk önce Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirilmesi tarihi gözden geçirilmiş, yeniden tasnif zaruretine açıklık getirilmiştir (s. 13-113). XX. asrın büyük bir döneminde (1928-1980'li yıllarda) Azerbaycan'da yayımlanan akademik neşirlerde ve üniversitelerde okutulan ders kitaplarında dönemselleştirme sahasında olan çeşitlilik, peraken-delik, özgürlük ve farklı yaklaşımlar bu sahada tek bilimsel düzenin, konseptin olmamasının göstergesidir. Şüphesiz, hâkim Sovyet ideolojisinin tesiri de dönemselleştirmeni etkilemiştir. Bunlar ise kendiliğinden Azerbaycan edebiyat biliminde millî edebiyat tarihinin dönemselleştirilmesine dair yeni ilmi konseptin hazırlanması zaruretini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda XX. asrın 90'lı yılları Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirme açısından ilmi-teorik tasnifinin hazırlanması teşebbüsleri dönemidir. Y. Karayev, N. Caferov, V. Osmanlı, N. Kahramanlı, B. Ahmedov, A. Bayramoğlu, T. Salamoğlu ve diğerlerinin eserlerinde kendi yansımaları bulmuş müddealar dönemselleştirmenin çağdaş modelini hazırlamak için mühim temel fonksiyonunu üstlenmektedir. Bu merhalede somut olarak millî edebiyat tarihinin dönemselleştirilmesine dair kavramsal versiyonlar, hipotezler meydana çıkmıştır. XXI. yüzyılda artık bilimsel olarak kanıtlanmış şekilde Azerbaycan edebiyatının inkişaf tarihinin sistemli bir şekilde dönemselleştirilmesi son bir yüzyıla yakın zaman zarfında

yürütülmüş araştırmaların, ileri sürülmüş versiyonların yeniden değerlendirilmesi, dünya ilmi-nazari düşüncesinde müşahade edilen çağdaş görüşlerin ve Azerbaycan'da bağımsız devletçiliğin ön plana çıkardığı Azerbaycancılık prensiplerinin esasında oluşturulmuştur.

Monografide Azerbaycan edebiyatı aşağıdaki şekilde tasnife tabii tutulmuştur:

- Kadim dönem Azerbaycan edebiyatı. Kavimden destana dek (en kadim dönemlerden VII. asra kadar) (s. 118-138);
- Azerbaycan yazılı edebiyatının ortak başlangıç dönemi (VII-X. asırlar); (s. 139-157)
- İntibah dönemi Azerbaycan edebiyatı (XI-XII. asırlar); (s. 158-182)
- Orta asırlar Azerbaycan edebiyatı (XIII-XVI. asırlar); (s. 183-209)
- Azerbaycan edebiyatında erken realizm dönemi (XVII-XVI-II. asırlar); (s. 210-229)
- Azerbaycan edebiyatında maarifçi realizm dönemi (XIX. asır); (s. 230-261)
- Azerbaycan edebiyatında tenkidî realizm ve romantizm dönemi (XIX. asrın 90'lı yıllarından Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetine kadar); (s. 262-306)
- Azerbaycan edebiyatında sosyalist realizmi dönemi (1920-1960'lı yıllar); (s. 307-341)
- Millî-manevi bilinç ve istiklal edebiyatı merhalesi. Modernizm (1960-1980'li yıllar); (342-394)
- Bağımsızlık dönemi çok metotlu Azerbaycan edebiyatı (1991 yılından itibaren). (s.395-423)

Mevcut tasnife göre, kadim dönem Azerbaycan edebiyatı, esasen, şifahi halk edebiyatını ihtiva etmektedir ve edebiyatın mitolojik başlangıcının, kavimden-destana kadarki bütün tezahür şekillerini kapsıyor. Bu dönem millî şifahi bedii tefekkürün muhteşem yekûnu olan destanın "Dede Korkut" destanının ortaya çıkması ile tamamlanıyor.

Azerbaycan yazılı edebiyatının ortak başlangıç dönemi olarak belirlenen VII-X. asırlar merhalesi ilkin Türk edebi abideleri, Azerbaycan'ın Arap dilli mevali şairlerinin sanatı, hem de ülke arazisinin bir parçası olan Alban yazılı edebiyatının yaranması esasında takdim edilmektedir.

Ayrıca bir merhale olarak takdim edilen "İntibah dönemi Azerbaycan edebiyatı" ise XI-XII. asırlarda antik Yunan uygarlığı ananesinin bölgede canlandırılması, millî edebiyatın epik vüsatının yükselişi, beşeri ideallerin kuvvetlenmesi ile birlikte kadim Türk uygarlığı ve İslam medeniyetinin kavuşmasından yaranan büyük edebiyattır. Bu merhale, aynı zamanda, Azerbaycan edebiyatında Fars dilli şiirin yaranması ve gelişmesi ile karakterize edilmektedir.

İlk kez olarak ana dilli yazılı şiirin yaranması ve süratle inkişaf etmesi, ünlü ediplerini ve büyük şaheserleri ortaya çıkarması, şiirin önemli pozisyonda olması XIII-XVI. yüzyıllarda yaranmış orta asır Azerbaycan edebiyatının kendine mahsus simasını belirlemiştir.

Erken yeni dönem Azerbaycan edebiyatı, XVII-XVIII. yüzyıllarda şiirde klasik romantik şiir ananelerinin zayıflaması, edebiyatta "sebk-i hindî" adlanan yeni üslubun ortaya çıkması halk şiiri ananelerinin yazılı edebiyatta ön planda yer alması ve nihayet, erken realizmin yaranması esasında oluşmuştur.

Bütün bir yüzyılı ihtiva eden XIX. asır Azerbaycan edebiyatı maarifçilik düşüncelerinin oluşup inkişaf etmesi ve maarifçi realizm edebi cereyanının şekillenmesi esasında ortaya çıkmış yeni tipli edebiyatı ihtiva etmektedir.

XX. asrın başlarında millî-demokratik harekâtın kuvvetlenmesi, tenkidi realizm ve romantizm cereyanlarının edebi-içtimai düşünce üzerindeki hâkimiyeti bu merhaleyi ayrıca bir döneme dönüştürüyor.

Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatı sosyalist realizmi metodu esasında ortaya çıkan edebiyatın oluşum merhalesini kapsamaktadır. Bu dönem, aynı zamanda, sosyalizm sisteminin zor içtimai-siyasi ortamında, hem de millî edebiyatın teşekkülü ile hatırlanmaktadır. Sovyet ideolojisinin ileri sürdüğü kısıtlama ve

yasakların mevcudiyetine bakmaksızın XX. asrın 60-80'li yıllarında Azerbaycan cemiyetinde, bunun yankısı olarak edebiyatta millî bilince dönüş süreci başlamış ve Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatı çerçevesinde millî edebiyatın istiklal üzerine yapılanmış bağımsız kolu oluşarak gelişmeye başlamıştır. Böylece, XX. asrın 60'lı yıllarından sonra Azerbaycan edebiyatının manzarasında paralel prosesler vuku bulmuştur. Bu dönemden itibaren Sovyet hâkimiyetinin getirdiği sosyalist realizmi metodu edebiyatta zayıflamaya başlamıştır. Edebiyata gelen yeni “altmışıncılar” nesli sosyalist realizmine karşı geldiklerini beyan etmeden bir müddet önce edebiyatta hâkim olmuş tenkidi realizm ananelerini ustalıklarla “ihya” etmişlerdir.

Dönemselleştirme tasnifinde gösterilmese bile, XIX. yüzyıldan itibaren Güney Azerbaycan edebiyatının oluşumu ve sonraki dönemlerdeki inkişafı her merhalenin içinde müstakil bir şekilde yer almaktadır. Aynı zamanda, Azerbaycan muhaceret edebiyatı da XX. asrın içtimai-siyasi gerçekliği olarak tasnifin uygun merhalelerinde kendi yansımasını bulmuştur. İ. Habıbbeyli, bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatının “Bağımsızlık arayışları ve yeniçağın edebiyatının oluşumu (geçiş prosesleri). 90'lı yıllar” ve “Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatının inkişaf ederek sağlamaşması. (XXI. yüzyıl)” olarak iki merhalede geliştiğini belirtmektedir (s. 401).

Açıkçası, edebiyatta bağımsız devletçilik arayışlarına hele XX. asrın 80'li yıllarından başlanmıştır. Fakat söz konusu süreç 1991 yılında ülkede bağımsızlığın resmi şekilde ilanından sonra daha da genişlemiştir. 90'lı yıllarda Azerbaycan edebiyatında bir taraftan bağımsızlık mevzuu devam ve inkişaf ettirilmiş, diğer taraftan da cemiyetteki sosyal buhrandan doğan heyecanlar ve ümitsizlik notaları edebiyatta dikkat çekmiştir. Bağımsızlık uğrunda mücadelenin mevcut gerçeklikleri ve millî istiklalin elde edilmesi Azerbaycan edebiyatına kendi mevzularını getirmiştir.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatı millî edebiyatın inkişafında mühim tarihi hadise ve edebî merhaledir. Belli olduğu üzere, Azerbaycan edebiyatında millî istiklal düşünceleri XX. yüzyılın başlarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Azerbaycan edebiyatının bağımsızlık dönemi merhalesinde bedii eserlerde

halkın millî çıkarlarının ve manevi değerlerinin yansıtılmasına meyil çoğalmış, yazar ve şairlerin vatandaşlık bakış açısı daha da kuvvetlenmiştir. Zamanla bedii tefekkürün, çok metotlu edebiyatın şekillenmesi bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatının ana çizgisini belirlemiştir.

Habibeyli tarafından hazırlanan Azerbaycan edebiyatı tarihinin dönemselleştirilmesi modeli çok asırlık Azerbaycan edebiyatının millî çıkarlara ve dünyevî değerlere uygun seviyede, sistemli bir şekilde araştırılmasına imkân tanımaktadır.

Günümüzde Türkiye'deki 19 üniversitede Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri faaliyet göstermektedir. Bu bölümlerin hem lisans, hem yüksek lisans, hem de doktora programlarında Azerbaycan Edebiyatı dersi okutulmaktadır. Fakat bu güne kadar Azerbaycan Edebiyatı dersinin müfredatını kapsayacak ders kitabı yayınlanmamıştır. Prof. Dr. İsa Habibbeyli'nin hazırladığı bu kitap Azerbaycan edebiyatını bir bütün olarak ele almakta, Azerbaycan Edebiyatı dersi müfredatını kapsamakta ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak seviyededir. Bu açıdan kitap alanındaki önemli bir boşluğu da doldurmaktadır.